

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СУДОВОГО ПРАВА

CONCEPT FORMATION OF JUDICIAL LAW

Щербанюк О.В.,

*доктор юридичних наук, професор кафедри правосуддя
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича,
в.о. завідувача кафедри правосуддя*

Автором здійснено дослідження еволюції наукової думки до формування судового права. Аналізується становлення концепції судового права, його категоріально-понятійного апарату. Існування судового права пов'язується з наявністю зв'язку між конституційним, цивільним, господарським, адміністративним і кримінальним процесами.

Ключові слова: судове право, судова влада, правосуддя, суд, форми здійснення судочинства.

Автором проведено исследование эволюции научной мысли к формированию судебного права. Анализируется становление концепции судебного права, его категориально-понятийного аппарата. Существование судебного права связывается с наличием связи между конституционным, гражданским, хозяйственным, административным и уголовным процессами.

Ключевые слова: судебное право, судебная власть, правосудие, суд, формы осуществления правосудия.

The author of the research of the evolution of scientific thought to form of judicial of law. Analyzes the formation of the concept of judicial law, its categorial-conceptual apparatus. The existence of judicial of law associated with the presence of communication between the constitutional, civil, administrative and criminal proceedings.

Key words: judiciary, judiciary, justice court, court, forms the administration of justice.

12 лютого 2015 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», який визначив організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [1].

Конституція України містить розділ VII «Правосуддя», який повинен називатися, як слушно зазначає А.О. Селіванов, «Судова влада», як похідне поняття від «влади народу»... Існуюча назва «Правосуддя» за своєю етимологією означає швидше сферу суспільних відносин, процес, і тому конституційний інститут влади має включати всі суб'єкти цієї сфери, які наділені відповідною юрисдикцією» [2, с. 78].

Судова влада повинна виступати найважливішою стороною втілення народовладдя, забезпечувати відповідні форми та методи організації повновладдя народу у специфічній сфері його здійснення. При цьому основною конституційною функцією судової влади, її призначення є захист права. А якщо врахувати, що судовий захист здійснюється в усіх формах судочинства, то він постає як комплексний міжгалузевий інститут права, тобто як сукупність взаємопов'язаних юридичних норм (інститутів), що містяться в різних галузях права, що регулюють однорідну групу суспільних відносин. Судовий захист відображає єдність правових засобів і способів захисту прав і свобод особи, незалежно від форми судочинства. Як справедливо зазначає С.В. Прилуцький, «проблеми, пов'язані з організаційною та процесуальною єдністю судової влади, сьогодні стали одним із наріжних каменів вітчизняної судової системи. Невизначеність співвідношення самостійності, незалежності

та єдності судової влади призвела до дисбалансу судової системи» [3, с. 343].

Теоретичну основу досліджуваного питання склали праці таких відомих учених, як Н.А. Колоколов, Р.О. Куйбіда, Л.М. Москвич, В.І. Назаров, В.Т. Нор, А.О. Селіванов [4], А.П. Гуськова, Н.Г. Муратова [5], В.В. Сердюк та ін.

У руслі забезпечення судового захисту повинна діяти єдина функція судової влади, яка реалізується за допомогою кримінального, цивільного, адміністративного та конституційного судочинства, оскільки порушення прав і свобод людини і громадянина передбачає однакові правові засоби захисту, незалежно від характеру та виду порушень. Тому судове право постає як складна, комплексна галузь права.

Постановка питання про місце, роль та сутність теорії судової влади в загальній системі правової науки вимагає дослідження становлення концепції судового права та аналіз його категоріально-понятійного апарату.

Концепція судового права виникла ще в дореволюційний період. Так, І.Я. Фойницький відзначав тісний зв'язок кримінального судочинства з цивільним та адміністративним процесом.

Питаннями судового права займалися видатні вчені радянського періоду. Зокрема, у 1927 році була опублікована праця М.М. Полянського «Нариси загальної теорії кримінального процесу», в якій аналізувалася думка вченого про судове право. Пізніше, у 1949 році, вийшла у світ монографія М.Л. Шифман «Прокурор у кримінальному процесі (стадія судового розгляду)», в якій автор пропонував розробити концепцію судового права. У 1956 році ми знову зустрічаємося з думками про судове право і в пра-

цях А.Л. Рівліна. У 1983 році виходить монографія М.М. Полянського, М.С. Строговича, В.М. Савицького та А.А. Мельникова «Проблеми судового права» [6], в якій автори сформулювали й обґрунтували ідею комплексної галузі права. Це говорить про те, що наукова думка послідовно зверталася до ідеї створення судового права.

Але не тільки вчені-представники науки кримінального процесу займалися проблемою судового права, також інтерес до цього проявляли і вчені-представники науки цивільного процесу, зокрема Е.М. Мурадьян [7], І.В. Решетникова. Широке розуміння цивільного процесу було запропоновано Н.Б. Зейдером у середині 60-х рр. ХХ ст. в якості обґрунтування «судового права», що підтверджує тезу про подвійне розуміння самої судової влади.

На думку Е.М. Мурадьян, «Судове право – поняття, яке об'єднує всі види судових процесів, яке символізує єдність засад процесів цивільного, арбітражного, адміністративного, конституційного та кримінального... Під судовим правом також розуміють принципи судового процесу, єдині для всіх галузей. Іншими словами, судове право – феномен, який символізує єдність та спільність основоположних правил, які визначають утворення, статус судів, мету, методи та алгоритми їх діяльності зі здійснення правосуддя [8, с. 3]. На думку вченої, існує об'єктивна необхідність прийняти єдиний кодифікаційний акт, в якому потрібно закріпити основні засади судового законодавства, які містяться в галузевих процесуальних кодексах.

Питання про формування судового права розглядали українські вчені-конституціоналісти, зокрема Ю. Баулін, А.О. Селіванов, В.В. Сердюк, А.А. Стрижак та ін.

А.О. Селіванов вважає, що доктринальний підхід до визначення нових принципів у системі правосуддя дає змогу продовжувати концептуальну модель судової реформи. Зокрема, на його думку, «новелізація принципів правосуддя передбачає доктринальне формування нового мислення з позицій концепції судового права як науки й навчальної дисципліни... Важливо в законах доктринально змінити регулюючий механізм стадій судочинства, надавши судді повноваження реалізувати власну правосуб'єктність як єдино обумовленого суб'єкта здійснення правосуддя» [9].

Деякі вчені заперечують виділення судового права в якості самостійної галузі, зокрема В.В. Скитович, який критикує концепцію судового права. На його думку, «ні доктринальні погляди, ні законотворча практика останніх років не дають серйозних підстав для висновку про наявність нової галузі, яка б об'єднувала існуючі види судових проваджень. Прихильники судового права на всіх етапах розвитку цієї ідеї вчиняють одну й ту саму методологічну помилку – відривають судовий процес від його матеріально-правової підстави і, керуючись однією тільки зовнішньою подібністю різних процесуальних інститутів, надають їм такий зміст, якого вони не можуть мати по суті» [10, с. 7].

Судова влада саме і була створена виключно для надійного захисту прав, свобод людини і громадяни-

на. Основним гарантом цього є не який-небудь інший орган, а виключно тільки суд. Доступ до правосуддя є гарантом захисту прав і свобод особистості. Не випадково в Рекомендації NR (81)7 Комітету міністрів Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року, підтвердженої на нараді міністрів юстиції країн Європи 11 і 12 червня 1996 року, йдеться про необхідність «спростити, прискорити і здешевити судовий розгляд», частіше вдаватися до примирливих процедур і т.д.

У сучасних умовах концепція судового права передбачає створення не тільки науки судового права, а й комплексної галузі права на основі уніфікації положень, які об'єднують питання судового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Судове право не повинно поглинати або замінювати процесуальні галузі, воно має функціонувати при повному розвитку всіх процесуальних галузей права. Проблема забезпечення прав учасників процесу завжди була і є сьогодні вельми актуальною. Враховуючи, що вирішальну роль у справі захисту прав і свобод людини і громадянина належить правосуддю, то захищеність особи безпосередньо залежить від рівня законності, демократичності, гуманності правил здійснення правосуддя, а також від ступеня їх втілення у правозастосовну практику.

Враховуючи, що існування судового права також залежить від наявності зв'язків, загальних та специфічних особливостей процесуальних галузей права, то ми вважаємо, що сьогодні створюються найсприятливіші передумови для інтегрованого дослідження проблем правосуддя у всіх аспектах такої галузі державної діяльності, якою є судова влада.

Тому концепція судового права призначена для того, щоб зміцнювати судову владу, яка, володіючи суттєвими властивостями державної влади, покликана забезпечувати функцію судового захисту. Зрозуміло, що право на існування самостійної теорії судової влади визначить час, але ми виходимо з того, що питання форми реалізації судової влади вирішуються галузевими процесуальними науками, а питання становлення, розвитку, зміцнення судової влади можуть досліджуватися та розвиватися в рамках теорії судового права.

Безумовно, теорія судової влади не повинна обмежуватися проблемами формами її реалізації. Зміст судової влади багатогранний, структурно ускладнений міждисциплінарними зв'язками, а в окремих своїх аспектах виходить за межі правової науки [11, с. 426].

Як зазначає А.О. Селіванов, «доктрина правосуддя розмежовує існування судового ладу і судового устрою, що пояснює необхідність проаналізувати відповідні конституційні положення... Організація судового ладу і судової влади не може обмежитися доопрацюванням існуючого розділу «Правосуддя», а потребує системних змін до ст. ст. 6, 55, 85, 92, 106, 116, розділів VII, VIII–XII Конституції України. Змінюються суспільні відносини – змінюється і конструкція судової влади. Але без руйнації, шляхом еволюції, поетапної модернізації, виходячи з вітчизняного досвіду. Насамперед, принциповим для кож-

ної структури влади є повновладдя народу (ч. II ст. 5 Конституції України). Але чи можна стверджувати, що народ причетний до здійснення судової влади, якщо він ніяким чином не формує суддівський корпус і лише у визначених законом випадках у здійсненні правосуддя беруть участь народні засідателі, а інститут присяжних навіть юридично не існує?» [12, с. 77].

У науковій літературі поняттю правосуддя іноді надається надзвичайно широке значення, коли до нього відносять не тільки судочинство, яке здійснюється у певній процесуальній формі, але й судовострій. При цьому в судочинство як компонент правосуддя включаються також позасудові та досудові форми врегулювання спорів, а в судову систему всі органи (інші структури), які створені для захисту порушених прав та законних інтересів. У зв'язку з цим в науковій літературі вживаються такі терміни, як «економічне правосуддя», «відновне правосуддя», «посвідчувальне правосуддя», «альтернативне правосуддя», «громадське правосуддя», «третейське правосуддя», «превентивне правосуддя».

На нашу думку, правосуддя як форма здійснення судової влади є завжди діяльністю. Носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки державні суди, визначені Конституцією та законами України. Жодні інші органи не можуть наділятися функціями зі здійснення судової влади, відповідно, не можуть претендувати і на роль органів правосуддя, а їх діяльність не є судочинством. Забезпечують захист прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб за безспірними питаннями нотаріат, реєстраційні органи, але діяльність із вирішення всіма названими органами правових питань не є здійсненням правосуддя.

Слід звернути увагу, що Європейський суд з прав людини при інтерпретації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод виходить з того, що суд може і не належати до державних структур, таким є будь-який орган із захисту прав, якщо він незалежний від виконавчої влади та сторін, неупереджений, створений на підставі закону, має достатньо тривалий строк повноважень (мандат), діє з дотриманням процедури, яка забезпечує законність і за результатами розгляду постановляє акт примусового характеру.

Європейський Суд з прав людини вважає, що, враховуючи принципи, закріплені в його прецедентній практиці, і його автономне тлумачення терміна «суд», вжитого в ч. I ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, інші органи також можуть підпадати під означення поняття «суд», незалежно від

їх класифікації у національному законодавстві. Крім того, Європейський Суд з прав людини зауважує, що «суд», за змістом ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, – це суд в значенні ст. 2 «Право на оскарження в кримінальних справах» Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13]. У справі «Didier v. France» за цією ознакою визнав «судом» Комісію з фінансових ринків, вважаючи, що особі було забезпечене право на оскарження у кримінальній справі [14, с. 33]. Але українська судова система побудована інакше, в ній захист прав за допомогою правосуддя здійснює лише суд як орган судової влади. Така роль суду передбачає і судовий контроль за діяльністю інших юрисдикційних органів.

Визнання і дотримання принципу верховенства права спонукає переоцінити роль судової влади та дає підстави для формування судового права. Підтвердженням цього є те, що, крім традиційних функцій цивільного та кримінального судочинства, у судову юрисдикцію включені й інші повноваження, зокрема контроль за верховенством Конституції, тобто судова влада стає інструментом захисту тих правових цінностей, на яких побудована система відносин між державою і суспільством.

Отже, оскільки судовий захист здійснюється у всіх формах судочинства, він з повним правом може претендувати на визнання в якості міжгалузевого інституту права, тобто сукупність взаємопов'язаних норм, інститутів, що містяться в різних галузях права і регулюють виключно однорідну групу суспільних відносин у сфері судочинства. Судове право є однією зі складових публічного права, де основним і обов'язковим його суб'єктом його судова влада.

Існування судового права повністю пов'язане з наявністю зв'язків і суттєвих властивостей між конституційним, цивільним, господарським, адміністративним і кримінальним процесами. До них можна віднести, насамперед, зближення предмета правового регулювання. У такому випадку критерієм об'єднання галузей права виступає така ознака, як безпосередня діяльність суду, тобто правосуддя. У порядку конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу здійснюється одна й та ж державна діяльність. І це зближує предмет правового регулювання. Тут завжди присутній суд і сторони, що виступають в якості суб'єктів процесуальних відносин, а вся діяльність суду зумовлена призначенням: вирішити правовий конфлікт, спір між сторонами і, відповідно, винести рішення, що забезпечує захист прав і законних інтересів сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 р. // Голос України. – 2015. – № 35.
2. Селіванов А.О. Нові конституційні засади судової влади. Вступ з принципових питань // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2(7). – С. 76–78.
3. Прилуцький С.В. Суд і прокуратура у механізмі державної влади // Проблеми теорії конституційного права України / за заг. ред. акад. НАН України Ю.С.Шемшученка. – К. : Парламентське вид-во, 2013. – 606 с.
4. Селіванов А.О. Судове право : нова галузь права чи теоретична думка? / А.О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6. – С. 6–9.
5. Гуськова А.П., Муратова Н.Г. Судебное право : история и современность судебной власти в сфере уголовного судопроизводства : [монографія]. – М. : Юрист, 2005. – 176 с.

6. Проблемы судебного права / [А.А. Мельников, Н.Н. Полянский, В.М. Савицкий, М.С. Строгович] ; под ред. В.М. Савицкого. – М. : Наука, 1983. – 224 с.
7. Мурадян Э.М. Судебное право (в контексте трех процессуальных кодексов) : [монография] / Э.М. Мурадян. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 128 с.
8. Селіванов А.О. Судова влада у правовій державі : нові принципи забезпечення ефективності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2150/>.
9. Скитович В.В. Концепция судебного права : опыт критического переосмысления // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процесов / под ред. Л.Ф. Лесницкой, М.А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – С. 5–25.
10. Телеубекова Б.Х. Теория судебной власти : тенденции и перспективы // Актуальные проблемы гражданского права и процесса : сб. матер. Межд. научно-практ. конф. / отв. ред. Д.Х. Валеев, М.Ю. Чельшев. – Вып. 1. – М. : Статут, 2006. – 461 с.
11. Селіванов А.О. Нові конституційні засади судової влади. Вступ із принципових питань // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2(7). – С. 76–78.
12. Протокол № 7 від 22 листопада 1984 р. до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 2375.
13. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : [навч. посібник]. – К. : Ваіте, 2014. – 280 с.